

[Gepubliceerd in: Jelle van der Meer et al. (red) (2018) *Voor wie is de erfenis? Over vrijheid, gelijkheid en familiegevoel*. Amsterdam: Van Genneep, pp. 135-148]

Erfenis als voortzetting van het leven na de dood

Antropologische overwegingen

Sjaak van der Geest

Emeritus hoogleraar Medische Antropologie Universiteit van Amsterdam

*Inability to comprehend and understand nothingness
leads to attempts to achieve post-death image management.*

Elizabeth G. Hunter en Graham D. Rowles

Mijn eerste kennismaking met het verschijnsel 'erfenis' vond plaats ruim 45 jaar geleden toen ik antropologisch onderzoek deed bij een *extended family* in een dorp in Ghana. Het onderzoek was gericht op conflicten binnen families. Ik werd op mijn wenken bediend. Enkele weken nadat ik me met een Ghanese medestudent in een huis van de familie had geïnstalleerd brak er een dramatisch conflict uit dat – naar later bleek – de rest van het onderzoek zou bepalen.

De bewoners van het dorp hadden een matrilineair verwantschapssysteem. Eenvoudig gesteld betekent dat dat afstamming en erfeling de vrouwelijke lijn volgen. Kinderen behoren tot de familie van de moeder en de vader is – ietwat gechargeerd – een outsider binnen zijn eigen gezin; hij behoort niet tot de familie. De banden van het huwelijk zijn ondergeschikt aan die van de matrilineaire familie. Als twee gehuwden meer om elkaar dan om hun respectievelijke families geven, wordt dat beschouwd als een bedreiging van de familiale solidariteit. Als er ruzie of onenigheid is, worden huwelijkspartners geacht de partij van hun eigen familie te kiezen. En dat was precies de aanleiding van het conflict.

Een vrouw van de familie was plotseling gestorven. Toen haar echtgenoot – zoals de traditie voorschrijft – haar overlijden kwam melden bij het hoofd van haar familie, antwoordde deze dat hij de vrouw niet kende en haar ook niet zou begraven. Grote consternatie was het gevolg omdat het familiehoofd verantwoordelijk is voor de begrafenis. Een Afrikaanse Antigone tragedie kondigde zich aan. De binnenplaats van het huis vulde zich met mensen en heftige discussies. Wat was er gebeurd?

Enkele jaren daarvoor waren de echtgenoot en het familiehoofd met elkaar in botsing gekomen over het gebruik van een stuk land. Bij die gelegenheid had de vrouw de zijde van haar man gekozen. Voor de echtgenoot, een Jehova Getuige, ging het huwelijk vòòr de familierelatie en zijn vrouw was het daar blijkbaar mee eens. Nu kreeg zij – maar vooral de echtgenoot – de rekening gepresenteerd. In een aantal emotionele en drukbezochte bijeenkomsten werd de echtgenoot gestraft en vernederd. Nadat hij, mede namens zijn overleden vrouw, zijn excuses had aangeboden en een boete betaald, werd de zaak uiteindelijk bijgelegd en kon de begrafenis plaats vinden.

Na de begrafenis vond de grote afrekening plaats, de erfenis. Centraal daarin stond het huis waarin de vrouw met haar kinderen had gewoond. De echtgenoot beweerde dat hij het huis voor zijn vrouw had gekocht en dat hij dus de eigenaar was maar die claim werd door de familie weggehoond. Zijn latere claim dat hij zijn vrouw een deel van het geld had geleend sneuvelde eveneens dankzij enkele getuigen die het tegendeel beweerden. Het resultaat was dat het huis in handen van de familie viel. Maar dat was nog niet alles.

Als er in Ghanees Engels over een *inheritor* gesproken wordt, verwijst dat in de eerste plaats naar de *successor*, degene die de overledene opvolgt en zijn of haar taken en verantwoordelijkheden overneemt. In het standaard werk over het traditionele rechtssysteem in Ghana (Mensah Sarbah 1968, eerste druk 1897) geeft de auteur zijn hoofdstuk over erfrecht de titel '*Succession*'. In het beschreven voorval werd een vrouwelijk familielid aangewezen die de rol van de overledene zou overnemen en – zou je kunnen zeggen – de kinderen bij de echtgenoot wegkaapte. Het regelen van de erfenis was hier een post-mortem afrekening en een nieuw begin: een ander leven na de dood van

de moeder. Deze gebeurtenis heeft mijn visie op 'erfenis' sterk beïnvloed, zoals verder zal blijken in dit essay.

In de context van de Ghanese cultuur is erfenis veel meer dan het doorgeven van geld en bezittingen; voorgaand verhaal laat dat treffend zien. Tegelijkertijd is het een verwarrend begin van deze beschouwing. De afwikkeling van de erfenis leidt namelijk tot een radicale afbraak van het leven van de overleden vrouw en haar gezin, terwijl ik juist wil gaan benadrukken dat een erfenis een ingenieuze mogelijkheid biedt om voort te leven na de dood. Maar zoals we zullen zien, impliceert afbraak ook de mogelijkheid van bestending en voortzetting.

1. Antropologie en erfenis

Twee principes van antropologisch kijken naar de wereld zijn van bijzonder belang voor mijn betoog. Het eerste is contextualisering: mensen en dingen hebben geen vaste betekenis maar ontleen die aan de context waarin zij verschijnen. Het tweede, nauw verwant aan het vorige, is dat antropologen niet zozeer geïnteresseerd zijn in wat mensen en andere verschijnselen *zijn* maar in wat ze *betekenen* en *doen*, wat ze teweeg brengen. Door mensen te vragen waarom ze bepaalde dingen doen, hopen antropologen hun denkwijze achterhalen.

Het regelen van een erfenis heeft om die reden altijd veel aandacht gekregen omdat daaruit blijkt hoe bijvoorbeeld verwantschap beleefd wordt, hoe mannen en vrouwen met elkaar omgaan, hoe verschillende generaties zich tot elkaar verhouden, wie outsiders en wie insiders zijn, hoe macht verdeeld is en hoe verbondenheid en genegenheid werken.

Mijn vraag over erfenis slaat echter een andere richting in. Mijn focus is niet zozeer wat er omgaat in de hoofden van de ontvangers van de erfenis maar de intenties en emoties van de erfgevers. Hoe beleeft de erflater het doorgeven van geld, goederen en andere zaken? Wat waren zijn of haar bedoelingen en wensen vóór het overlijden? Mijn beschouwing daarover zal tamelijk speculatief zijn. Ik heb geen mensen geïnterviewd over hun gevoelens en beweegredenen, laat staan dat ik een enquête heb gehouden onder een gerandomiseerde steekproef van erflaters. Ook heb ik niet de ambitie iets te bewijzen, bijvoorbeeld dat 65 procent van een bepaalde bevolking zus of zo denkt over erfenissen. Mijn opzet is slechts een ander licht te werpen op het verschijnsel erfenis. Mijn gedachten hierover hebben zich geleidelijk gevormd vanuit talloze, soms minuscule, observaties en gesprekken, zowel in Ghana als in mijn eigen samenleving. Die gesprekken en observaties leidden tot een nogal chaotisch geheel van gedachtenflarden die correspondeerden met mijn persoonlijke levenservaringen en met literatuur die mij onder ogen kwam. Kortom, mijn betoog heeft een subjectief en verkennend karakter, wat in de reguliere wetenschap meestal verboden is maar in de antropologie is toegestaan. Die puzzel van gedachtenflarden viel in elkaar toen ik kennis maakte met het begrip 'generativiteit'.

2. Generativiteit

Deze term – die ik overigens koud en zakelijk vind, in tegenstelling tot de warme en emotionele betekenis die er aan gegeven wordt – kwam op mijn weg tijdens mijn onderzoek naar ervaringen van ouder worden en sterven. Het begrip is afkomstig van de Deense psycholoog Erik Erikson die er mee aanduidde dat mensen een zinvolle betekenis aan hun leven trachten te geven. Het bijzondere aan die 'zinvolle betekenis' is dat die nauw verbonden is met continuïteit naar de volgende generatie. Als alles wat een mens heeft voortgebracht stopt met diens dood, wordt dit blijkbaar beschouwd als afbreuk aan de zin van dat leven. Generativiteit heeft dus twee complementaire maar ook enigszins botsende betekenissen. Enerzijds is het volgens Erikson de zorg voor het vormen en leiden van de volgende generatie, anderzijds is het de wens van ouderen om iets na hun dood voort te brengen dat hen overleeft'. De eerste gedachte is altruïstisch; de intentie ligt bij betrokkenheid bij de volgende generatie (wat tot gevolg heeft dat de inspanningen van de ouder ook na diens dood effect blijven sorteren). De tweede gedachte is juist egocentrisch en richt zich vooral op het verlangen van de oudere voort te leven. Ik zie en erken deze – potentieel conflicterende – nuanceverschillen en de morele implicaties ervan, maar zal daar in dit essay verder nauwelijks aandacht aan besteden. Ik zal vooral het egocentrische aspect van erflating benadrukken.

John Kotre is een van de belangrijkste voortzetters van Eriksons ideeën over generativiteit. Hij bespreekt vier types van generativiteit die hier relevant zijn (Kotre, 1984, p. 10-15): biologische generativiteit (het verwekken, baren en verzorgen van nakomelingen); ouderlijke generativiteit (het opvoeden van kinderen en hen in de familie initiëren); technische generativiteit (technische vaardigheden leren aan de nieuwe generatie); en culturele generativiteit (doorgeven van culturele en maatschappelijke waarden en het bijbehorende gedachtengoed van symbolen en betekenissen).

Van daar is het slechts een kleine stap naar de erfenis. Elizabeth Hunter en Graham Rowles (2005) stellen voor het begrip generativiteit te vervangen door nalatenschap (*legacy*), een term die minder geassocieerd wordt met narcisme en egocentrisme dan generativiteit. Hunter en Rowles hebben lange gesprekken gevoerd met 14 mensen tussen de 34 en 91, waarin zij spraken over hun ervaringen, plannen en motieven ten aanzien van hun nalatenschap. Zij onderscheiden drie vormen van legacy: een biologische, een materiële en een van waarden. Ons interesseert vooral de materiële legacy, niet alleen omdat die grotendeels overeenkomt met wat wij erfenis noemen, maar ook omdat materiële objecten, inclusief geld, *metonymische* relaties hebben met sociale, culturele en emotionele waarden. Dit begrip vraagt om een laatste korte antropologische excursie voordat we over de erfenis te spreken komen.

3. Dingen als metonymia's

De titel van deze paragraaf had ook 'Het sociale leven van dingen' kunnen zijn, naar een klassiek artikel in de antropologie. Dingen zitten aan mensen vast en ontlenen hun betekenis aan die relatie. Je zou dus – met enige dichtelijke vrijheid – kunnen zeggen dat dingen een sociaal leven hebben. Omgekeerd kunnen dingen ook hun stempel drukken op het leven van mensen en dat mede bepalen. Voor de hand liggende voorbeelden zijn een huis, een achtertuin, een auto, een magnetron, de computer, de smartphone, en natuurlijk ook geld.

Zoals in de taal een term door een andere (metonymische) term vervangen kan worden die verwijst naar de herkomst, een plaats, een gebeurtenis of een persoon die met die term te maken heeft ('het Witte huis', 'een oude meester', 'zijn tong verloren'), zo kunnen objecten ook associaties met zich meedragen die verwijzen naar een gebeurtenis, een persoon, een emotie. Een schelp die meegenomen wordt na een vakantie aan zee, brengt de zee en het moment van de wandeling terug over geografische en tijdsgrenzen heen. Daarin schuilt dan ook de diepere betekenis en waarde van objecten die worden doorgegeven in een erfenis. Met het erfstuk, het kleinood, het geldbedrag reist de persoon mee die het geschonken heeft, althans dat hoopt de gever. Een som gelds wordt soms opzij gezet voor een speciaal doel, om de verbinding met de gever concreter en duurzamer te maken. In financieel opzicht kan een geschenk soms weinig tot niets waard zijn, maar de emotionele waarde kan aanzienlijk zijn. Erflaters speculeren op deze effecten van hun erfenis op de ontvangers, al zullen zij dat niet altijd zeggen. Velen zullen het zelfs uitdrukkelijk ontkennen omdat een dergelijke intentie averechts zou kunnen werken en het geschenk een egocentrisch of zelfs pedant neveneffect geven.

4. Nalaten

Hunter en Rowles beginnen hun artikel over '*leaving a legacy*' met een citaat van een zekere Nelly, een dame van 82: 'Legacy too often probably means the giving of things. But I think of giving of self or spirit as probably just as important. Wouldn't you think so?' Nelly maakt hier een onderscheid tussen het schenken van materiële dingen en van meer spirituele waarden. Dat onderscheid nemen de auteurs over in hun betoog, maar mijn voorstel is om die tegenstelling tijdelijk op te heffen en aandachtiger te kijken naar eventuele overlappingen van materie en spiritualiteit, zeker wanneer we de beleving van de schenker als uitgangspunt nemen. Met elk dierbaar object, groot of klein, dat een ouder persoon wegdoet, sterft deze een stukje. Het loslaten van kostbaarheden impliceert het geleidelijk loslaten van zichzelf, vooral als die gekoesterde bezittingen in 'vreemde' handen terecht komen en in het niets verdwijnen. Maar als het object een vertrouwde bestemming vindt, ligt het heel anders. Vandaar dat ouderen graag hun meest dierbare bezittingen 'in de familie' houden. Weggeven kan zo een weldadige ervaring zijn: het creëert de hoop dat het object zijn 'sociale leven' kan voortzetten in een vertrouwde omgeving, en met dat object ook de gever.

De linnenkast die mijn ouders bij hun huwelijk in 1929 kochten, staat nu in mijn huiskamer. Hij belichaamt het leven van mijn ouders, hun hard werken om de prijs van de kast te kunnen betalen, de stapels met de hand gewassen lakens en kledingstukken die erin gelegen hebben, de zorg voor de kast zelf die ieder voorjaar in de was gezet werd. Mijn liefde voor dit meubelstuk is een materiële vertaling van mijn respect en bewondering voor de levensstijl en zorgzaamheid van zijn oorspronkelijke bezitters. Mijn moeder was opgelucht dat dit trouwe voorwerp goed 'terecht' is gekomen. De kast is een concreet voorbeeld van wat Hunter en Rowles schrijven over nalatenschap: 'We want to be remembered fondly and we want to leave a mark when we go'. In mijn zorg over het verloren gaan van dit spoor en deze dierbare herinnering, als ik zelf straks de kast moet 'loslaten', heb ik er een briefje in geplakt met een korte tekst over zijn geschiedenis. Het idee dat dit geschenk straks in de totale anonimiteit zou verdwijnen, vond ik onverdraaglijk. Van erfontvanger ben ik zo ook erfgever geworden.

Als we de betekenis van nalatenschap willen begrijpen, schrijven Hunter en Rowles, moeten we op zoek gaan naar zijn verborgen aspecten: persoonlijke overtuigingen die aan de basis liggen van het doorgeven van herinneringen, foto's, een ring, een gift aan een goed doel, enzovoort. Het idee van iets nalaten is nauw verbonden met 'image maintenance and trying to control how one will be remembered'. Die gedachte wordt ook treffend verwoord door Jean-Sébastien Marcoux (2001) in zijn beschouwing over 'Constructing the self by emptying the home'.

5. Uitdelen om voort te leven

Marcoux deed onderzoek in Montreal, Canada onder ouderen die hun huis moesten verlaten vanwege toenemende afhankelijkheid en gezondheidsproblemen. Hij hielp hen bij het verhuizen naar een kleiner appartement en sprak met hen over het weggeven van eigendommen die niet mee konden naar dat appartement. Marcoux beschrijft deze overgang als een ritueel dat in het populaire spraakgebruik '*casser maison*' (letterlijk: 'het huis afbreken') wordt genoemd. In dat ritueel van het ontruimen van het huis, laten de vertrekkende ouderen zien wie zij zijn doormiddel van het uitdelen van hun eigendommen. Sommigen zijn lang voor het zover is al bezig met het plannen wie wat krijgt. Over iedere bestemming is grondig nagedacht. Wat weggegeven wordt weerspiegelt op een of andere wijze de relatie tussen de gever en de ontvanger. Ook het uitsluiten van iemand in dit weggeef-ritueel is een signaal.

Een welgestelde collega van mij, een ongetrouwde en kinderloze dame, besteedde de tien laatste jaren van haar leven aan het zorgvuldig documenteren van haar vele eigendommen en vastleggen wie elk van die bezittingen zou krijgen na haar dood. Het ging om meubilair, kunst, een grote bibliotheek met antropologische boeken. Ik was een van de weinigen die een goede relatie met haar had behouden, maar ontdekte dat ik niet bij de uitverkorenen was. Niets, zelfs geen boek had ze voor mij apart gezet al die jaren van puzzelen wie ze zou bedenken. Een oude landkaart van Afrika die ze mij in bruikleen had gegeven werd teruggevraagd om na haar dood aan een familielid te geven. Terugkijkend naar deze gebeurtenis wordt me duidelijk dat zij zich met het minutieus plannen van haar nalatenschap uitdrukkelijk heeft willen positioneren als een familiemens. Het ontbreken van biologische en ouderlijke generativiteit, om met Kotre te spreken, werd op deze wijze gecompenseerd met materiële giften en bevestigde haar belangrijke status in de familie. Ik hoorde daar niet bij.

Marcoux benadrukt dat het uitdelen van materiële voorwerpen niet alleen een poging is de betreffende objecten veilig te stellen maar ook om daarmee de eigen herinnering levend te houden. '*The divestment of the self becomes a form of investment*' (zelf beroving wordt een vorm van zelfverrijking), concludeert Marcoux. De wens van de ouderen is '*to ancestralize themselves*' (de status van voorouder bereiken).

Dat woord *ancestralize* resoneert met mijn onderzoek in Ghana. De ouderen met wie ik sprak wilden als voorouder herinnerd worden na hun dood. Een voorouder is iemand die goed geleefd heeft, kostbare dingen heeft achtergelaten voor het nageslacht en daarom in de verhalen van latere generaties blijft voortleven. Voorouderschap is de realisering van wat Kotre *outliving the self* (zichzelf overleven) noemt. Bij het gezamenlijk drinken van palmwijn of jenever plengen de aanwezigen een kleine hoeveelheid van de drank op de grond voor de voorouders en noemen daarbij hun namen. Ik

vroeg een oudere man waarom zij dat deden en waarom ze ook wel voedsel voor de voorouders klaar zetten. Geloofde hij dat de voorouders werkelijk ergens verbleven en terugkwamen om te eten en te drinken? Hij wist het niet, bekende hij. Nog nooit was een overledene na zijn dood teruggekeerd om hem te vertellen hoe de dood eruit zag. Maar waarom dan eten en drinken geven, herhaalde ik. 'Om hen te blijven herinneren', was zijn antwoord. Herinnerd worden om het goede dat men verricht heeft tijdens het leven is de essentie van voorouderschap. Het klonk mij vertrouwd in de oren. Wilden de ouderen in Montreal die hun eigendommen weggaven dat ook niet? En ikzelf? Het aantreffen van gelijke gevoelens en ervaringen in maatschappijen die in veel opzichten totaal verschillend zijn, is een van de verrassingen die de antropologie mij bezorgd heeft.

6. Het huis

Dat geldt ook voor de emoties die gepaard gaan met het moeten verlaten van het huis waar men vele jaren gelukkig is geweest en het verlangen om die gekoesterde plek door te geven aan de volgende generatie. Het huis is de meest voorkomende metonymia voor een groep samenlevende mensen. 'Mijn huis' betekent vaak 'mijn familie'. Het huis staat voor veiligheid, geborgenheid en privacy. Het is een plek die men niet gemakkelijk loslaat. Een huis is een deel van iemands identiteit. Mensen spenderen grote sommen geld aan de verfraaiing van hun huis, zowel aan het interieur als de buitenkant. Het is immers het meest zichtbare teken van hun status en vermogen.

Toen ik na ruim twintig jaar terugkeerde naar 'mijn' familie in het Ghanese dorp zag ik dat het plafond van mijn oude kamer omlaag was gekomen. Ik liet het repareren en het familiehoofd kwam mij bedanken maar voegde eraan toe dat de reparatie weinig te betekenen had want niemand kon het van buitenaf zien. Ik moest nu ook maar enkele ingestorte kamers weer opbouwen, zodat iedereen het kon zien. Dat is later inderdaad gebeurd, wat het prestige van de familie (en dat van mij) aanzienlijk deed groeien.

Een huis in Ghana ondergaat zijn ultieme moment van prestige en bewondering (of het tegenovergestelde) tijdens een begrafenis. De begrafenis is het belangrijkste sociale evenement in Ghana. Het lichaam wordt opgebaard in het huis waar de overledene gewoond heeft en grote aantallen verwanten, bekenden, dorpsgenoten en collega's komen van heinde en verre om de laatste eer te bewijzen aan de dode (en zijn of haar familie). Veel bezoekers zien het huis voor de eerste keer. Als het hen imponeert, leidt die bewondering tot respect voor de overledene en de familie. Als het huis echter een miserabele woonruimte blijkt, valt de overledene door de mand: hij of zij was toch niet die geslaagde en belangrijke persoon die hij of zij voorgaf te zijn. Ik herinner me een gesprek met een oudere dame over dood en begrafenis. Op een gegeven moment keek ze om zich heen, wees naar haar bouwvallige huisje en zei: 'Hoe moet dat straks als ik dood ga?' Haar begrafenis zou een beschamende vertoning worden als de gasten haar straks opgebaard zouden zien liggen in die armoedige toestand.

Ruim tien jaar na het overlijden van mijn vader, verhuisde mijn moeder naar een klein appartement. Ze stelde alles in het werk om mij het ouderlijk huis te laten kopen voor een aantrekkelijke prijs, waarbij ze tegelijkertijd moest opletten de andere kinderen niet te benadelen. Het is haar – om diverse redenen – niet gelukt en dat deed haar veel verdriet. Het huis met zijn prachtige achtertuin en zijn vele dierbare herinneringen 'verdween' uit zicht toen onbekenden het tenslotte kochten. Mevrouw Gaumont, een van Marcoux's respondenten, had meer succes. Haar zoon kocht het huis waar zij 34 jaar had gewoond en waarborgde de gewenste continuering van haar leven via het behouden huis. Bovendien bespaarde het haar het zogeheten *casser maison*; veel van haar vertrouwde meubilair en andere objecten konden blijven waar ze thuis hoorden, in haar huis. Zo zijn er talloze voorbeelden die de bijzondere betekenis van een huis illustreren, vooral op momenten dat het verloren dreigt te gaan.

In Ghana en ook in Japan is het ongepast een familiehuus te verkopen. Het getuigt van gebrek aan respect tegenover de voorouders die het huis gebouwd hebben – vaak met hun eigen handen – en die vele familieleden van diverse generaties er jaren lang onderdak hebben gegeven. Maar er is nog een aspect zoals diverse Ghanese ouderen mij uitlegden toen ik met hen sprak over het huis dat zij jaren geleden zelf gebouwd hadden uit de opbrengsten van hun harde werk (Van der Geest 1998).

Een huis betekent liefde, zorg voor de familie. ‘We vragen niet naar je geld, we vragen naar je huis’, citeerden ze een spreekwoord. Wie zijn zakken vol geld heeft zitten maar er niets mee doet voor anderen is een gierigaard en mislukkeling. Maar wie het geld gebruikt om er een huis mee te bouwen voor zijn familie wordt door iedereen geprezen. Zelfs na zijn dood blijven mensen aan hem denken en zijn naam noemen. ‘We gaan naar het huis van Kwabena Dadee’, zullen ze blijven zeggen, lang nadat deze er niet meer is. In een gesprek dat ik voor zijn dood met de oude man Dadee had over zijn huizen (hij had er vijf gebouwd) en het respect dat hij daarmee verworven had, zei deze zonder enige schroom: ‘Ik blijf tot het einde van de wereld’. Stephan Miescher (1997), een antropoloog die in een naburig dorp onderzoek deed, schrijft dat het gebouw een gedenkteken in steen en cement wordt dat de overledene zal overleven. Het huis herinnert de volgende generaties aan de gestorvene. Het creëert een ruimte na de dood in de herinnering van anderen. (p. 510).

Relinquenda (‘Wat achterlaten zal moeten worden’) is een wat plechtstatige meditatieve naam die men wel op huizen (en schepen) aantreft, maar wie het huis kan nalaten aan dierbaren, heeft de troost dat hij er nog vele jaren na zijn dood kan blijven ‘wonen’.

7. Andere vormen van postuum voortleven

Naast de overerving van betekenisvolle materiële objecten zijn er vele immateriële vormen van postuum voortleven. Evans-Pritchard (1951) schrijft in zijn klassieke studie van verwantschap bij de Nuer (in wat nu Zuid Soedan en de Centraal Afrikaanse Republiek heet) dat een man zonder kinderen (vooral zonen) voor niets geleefd heeft, hij is een ‘niemand’, waar geen herinnering van blijft, tenzij hij alsnog kinderen krijgt. Dat laatste is mogelijk als een broer die taak van hem overneemt door een vrouw te trouwen en kinderen te verwekken namens zijn kinderloos gestorven broer. Evans-Pritchard merkt op dat zulke ‘geest-huwelijken’ bijna even vaak voorkomen als ‘gewone huwelijken’. Veel jongens sterven immers vóór de huwelijksleeftijd, maar dat is niet de enige reden. Het uitblijven van een mannelijk kind, een erfgenaam, is een andere reden voor het aangaan van een geest-huwelijk. En tenslotte kan het gebeuren dat de broer het zo druk heeft gehad met het verwekken van kinderen voor zijn oudere broer dat hij niet aan zijn eigen huwelijk en eigen nageslacht is toegekomen. Dat moet een van zijn jongere broers dan weer op zich nemen.

Deze ingenieuze culturele manipulaties van biologische verwantschap en generativiteit zijn niet alleen iets uit een ver verleden. Klassieke voorbeelden in de antropologie, zoals tradities van *leviraat* en *widow inheritance* komen nog steeds voor. Michael Jemphrey beschrijft in een ongepubliceerde conferentie paper (2013) over *widow inheritance* in Mali dat een jongere broer de taak van zorg voor de weduwe en de kinderen erft van zijn overleden broer door de weduwe te huwen. Dit aspect van erfenis als het opvolgen van een gestorven persoon en het overnemen van diens verantwoordelijkheden noemde ik al in de casus waarmee deze beschouwing begon.

Dichter bij huis, en van een heel andere orde, kennen we de groeiende tendens om gebeurtenissen en levensverhalen vast te leggen in ego-documenten, foto’s en video’s. Het uitpluizen en publiceren of op internet plaatsen van de familie-stamboom met bijbehorende anekdotes is nu wijdverbreid. Ouders schrijven op latere leeftijd hun memoires ter lering van het nageslacht en richten zich daarbij vaak uitdrukkelijk tot hun kinderen en kleinkinderen. Het zijn prominente pogingen van ouderen om een spoor achter te laten en niet voorgoed in de mist van vergetelheid te verdwijnen.

De drang van ouderen om de volgende generatie hun herinneringen en adviezen over te brengen kan echter ook averechts werken. Jongeren in ‘mijn’ Ghanese dorp hoorden die verhalen beleefd aan of probeerden ze tactisch te vermijden, want ze waren er niet in geïnteresseerd. De informatie van de oude man die zijn nazaten precies kan vertellen waar de grenzen van het familie-land lopen, is niet meer relevant. De jongeren hebben andere informatie nodig om succes te hebben in hun leven. In onze eigen maatschappij zijn de eindeloze – al vaak gehoorde – verhalen van de ouderen evenmin welkom. Hoe meer de ouderen praten, hoe meer de jongeren hen vermijden. Niet alle ‘nalatenschap’ die ouderen zo graag willen overdragen, wordt verwelkomd en bereikt zijn bestemming!

Een laatste voorbeeld van het verlangen een blijvende herinnering achter te laten is de haast die ernstig zieke of fragiele mensen hebben om iets af te maken waarmee ze afscheid kunnen nemen of zelfs de dood kunnen uitstellen. Gerhard Nijhof, hoogleraar medische sociologie, die een etnografie van zijn eigen ziekte-geschiedenis schreef, noemde dit 'doodsverdrijf'. Terugkijkend op zijn eigen ziekte-periode schrijft hij: 'Er was ook het onderhuidse besef dat het weleens gauw afgelopen zou kunnen zijn. Het onbegrensde tijdsgevoel was weg, het gevoel dat overal altijd nog tijd zou zijn. Dat gevoel verdween door mijn ziekte. Ik ging me haasten. Natuurlijk was er narcisme bij, iets te willen bereiken, herinnerd willen worden, niet met onuitgeschreven gedachten het graf in willen, gelezen willen worden.' (Nijhof 2001, p. 30)

8. Tot slot

Een erfenis is meer dan het doorgeven van geld en materiële goederen. Met het geld en de goederen reizen gevoelens, herinneringen en de persoon van de overledene zelf mee. Uitgaand van het verlangen van mensen om niet voorgoed en spoorloos te verdwijnen bij hun dood maar op een of andere wijze 'voort te leven' heb ik geschetst hoe mensen overal – ik vermoed in alle culturen – trachten dierbare bezittingen en waarden bij hun nakomelingen veilig te stellen. Ik beschouw die dingen niet als levenloze voorwerpen maar als verlengstukken en expressies van menselijk sociaal leven. In 'de erfenis' komt die visie op dingen (ook op geld, al is daar in dit essay weinig over gesproken) prominent tot zijn recht. De erfenis is daarom een techniek die 'leven' na de dood mogelijk maakt.

Ik heb grasduinend door herinneringen, literatuur en eigen onderzoek een aspect van erfenis willen belichten waar misschien te weinig aandacht aan wordt besteed. Het gaat mij niet zozeer om de wetgeving en regels rond een rechtvaardig en formeel erfenissysteem. Ik wil vooral de aandacht vestigen op de behoefte en weldaad van het geven als het einde nadert en waar die behoefte vandaan komt. Mijn 'stelling' is dat die behoefte grotendeels voortkomt uit 'doodsverdrijf', zoals Hunter en Rowles ook suggereren in de regel die ik als motto voor mijn beschouwing heb gekozen.

Literatuur

Erikson, Erik H., *The life cycle completed*. New York: W.W. Norton & Co, 1997 [extended version].

Evans-Pritchard, E.E., *Kinship and marriage among the Nuer*. Oxford: Oxford University Press, 1951.

Hunter Elizabeth G.& Graham D. Rowles, 'Leaving a legacy: Toward a typology'. *Journal of Aging Studies*, 19 (2005), pp. 327-347.

Jemphrey, Michael, The levirate custom of inheriting widows among the Supyire people of Mali: A way forward? Ongepubliceerd conferentiepapier, Manchester, 2013.

Kotre, John, *Outliving the self: Generativity and the interpretation of lives*. Boston: Johns Hopkins University Press, 1984.

Marcoux, Jean-Sébastien, 'The "casser maison" ritual: Constructing the self by emptying the home'. *Journal of Material Culture* 6 (2001), pp. 213–235.

Mensah Sarbah, John, *Fanti customary laws*. London: Frank Cass & Co, 1968 [third edition].

Miescher, Stephan S., *Becoming a man in Kwawu. Gender, law, personhood, and the construction of masculinities in colonial Ghana, 1875-1957*. Ann Arbor: UMI Dissertation Services, 1997.

Nijhof, Gerhard, *Ziekenwerk. Een kleine sociologie van alledaags ziekenleven*. Amsterdam: Aksant, 2001.

Van der Geest, Sjaak, "Yebisa wo fie": Growing old and building a house in the Akan culture of Ghana.' *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 13 (1998), pp. 333–359.